

УДК 811.162.1 '42'276

О. А. Войцева

МОВНИЙ ОБРАЗ ПОЛЬСЬКОГО МОРЯКА В ПОВІСТІ

3. БАТКО “ЛАСКАВІ ОКЕАНИ”

Войцева О. А. Мовний образ польського моряка в повісті 3. Батко “Ласкаві океани”
Статтю присвячено дослідженню мовних засобів, за допомогою яких Зигмундт Батко у повісті “Ласкаві океани” змоделивав образ польського моряка. Встановлено, що мовна особистість моряка формується в процесі фахової діяльності, а категорійний статус цього феномену вербалізується у партитивних, аксіологічних і стереотипних семантичних категоріях. **Ключові слова:** лінгвоантропологія, фахово-мовна картина світу, мовний образ світу моряка, польська мова.

Войцева Е. А. Языковой образ польского моряка в повести 3. Батко “Ласковые океаны”

Статья посвящена исследованию языковых средств, с помощью которых Зигмундт Батко в повести “Ласковые океаны” смоделировал образ польского моряка. Подчеркнуто, что языковая личность моряка формируется в процессе профессиональной деятельности, а категориальный статус этого феномена вербализуется в партитивных, аксиологических и стереотипных семантических категориях.

Ключевые слова: лингвоантропология, профессионально-языковая картина мира, языковой образ мира моряка, польский язык.

Voytseva O. A. Polish sailor's linguistic image in S. Batko's "Affectionate Oceans" novel

The article deals with linguistic means by which Sigismund Batko modeled the Polish seaman's image in the story "The affectionate oceans". Found that identity of seafarers is formed in the professional collective, and categorical status of this phenomenon is verbalized in the partitive, axiological and stereotypical semantic categories.

Key words: linguistic anthropology, professional-linguistic picture of the world, linguistic seaman's world image, Polish language.

В сучасному мовознавстві сформовано лінгвоантропологічний напрям, центральною проблемою якого є семантична реконструкція образу людини як творця мови (суб'єкта й об'єкта мови та мовлення). Моделювання комунікативної поведінки людини, яка в системі мови і за її посередництвом втілює своєрідну свідомість, духовне світобачення й світосприйняття, належить до важливих завдань лінгвоантропології. Антропоцентристська семантика, заснована на ідеях Й. Г. Гердера, В. фон Гумбольдта, Л. Вайсбергера, І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Потебні, розробляється з кінця ХХ ст. у межах теорії мовної особистості (образ людини заданими мови Ю. Д. Апресяна, праці Н. Д. Арутюнової, В. І. Карасика, Ю. М. Караулова), мовної картини світу (Я. Анусевич, Є. Бартмінський, Р. Гжегорчикова, Р. Токарський та ін.) [8: 366]. Ю. М. Караулов запропонував таке визначення терміна *мовна особистість*: "Під мовною особистістю я розумію сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють утворення і сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), різних за: а) ступенем структурно-мовної складності (тобто вербально-семантичний рівень), б) глибиною і точністю відображення довкілля (лінгвокогнітивний рівень), в) певною цільовою спрямованістю" (мотиваційний рівень) [1:3]. Очевидно, як підкреслює Т. А. Космеда, "заслугою Ю. М. Караулова є те, що він уточнив тезу Ф. де Соссюра стосовно того, що за кожним текстом прихована мовна система ...за кожним текстом стоїть мовна особистість. У центрі уваги мовознавців сьогодні знаходиться не значення як таке, а "значення мовця" і "значення слухача", тобто індивідуальні смисли. Фіксація і опис таких смислів — актуальне завдання сучасного мовознавства ..." [2: 206]. На думку Є. Бартмінського, існує *wizja świata i obraz świata*, тобто суб'єкт опису (досл. "світобачення" або *картина світу*) й об'єкт опису (*образ світу*). Внаслідок інтерпретації образ навколишнього світу представлений у мові, що дає змо

гу говорити про образ світу дитини, дорослого, "простої" людини тощо [6: 103].

ПІД поняттям *образ* у філософії розуміють "результат реконструкції об'єкта у свідомості людини; невід'ємний момент філософського, психологічного, соціологічного і естетичного дискурсів" [НФЭ 3: 128]; "Тип, узагальнений характер, створений письменником, митцем" [ВТС: 648]. Оскільки основними соціальними характеристиками мовної особистості визнаються освіта і фах, можна говорити про особливий фахово-мовний образ світу. "На основі спільних інтересів відбувається комунікація членів певної фахової культури, у них формуються перцептивні якості (отримані від органів почуттів), концептуальні (виникають у процесі пізнавальної діяльності), процедурні (способи, послідовність використання перцептивних і концептуальних даних)" [5: 176-177]. Нашу увагу привернув фахово-мовний образ світу польського моряка. Об'єктом аналізу став текст сучасної польської мариністичної повісті "Ласкаві океани" (далі — LO), у якій польський капітан З. Батко описує свій життєвий шлях, морську працю на різного типу плавальних засобах. Метою статті є дослідження художнього тексту, за яким стоїть мовна особистість польського моряка. Наголосимо, що морська праця має свою специфіку у порівнянні з іншими, "сухопутними" професіями. Це зокрема відсутність вихідних днів у моряків, постійне перебування в замкненому просторі, тривала ізоляція від суспільства, родини, праця в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із навалами стихії, штормами, з морським піратством, тероризмом та іншими посяганнями на життя і здоров'я пасажирів, членів суднового екіпажу.

Мовна свідомість моряка зумовлює появу психічних образів, уявлень, оцінок, пов'язаних зі спеціальними знаннями і реаліями. Особистість моряка, сформована упродовж його практичної діяльності в колективі фахівців, є сукупністю інтелектуальних, соціальних, морально-вольових якостей, що відбиваються у свідомості індивідуума, впливають на його дії та поведінку. Разом із тим фахівець у галузі морської справи є носієм етнічної мови, національного менталітету і світосприйняття, у зв'язку з чим його мовленню притаманні індивідуальні, загальні і національно-специфічні риси. Розгляньмо, як представлено мовний образ польського моряка у повісті "Ласкаві океани". Звернемо увагу на вербалізацію *ключових елементів*: 1) довкілля (водне середовище), місце праці (плавальний засіб); 2) зовнішній і внутрішній портрет моряка, який зумовлює моделі

його поведінки. Агентивні назви поділяються на загальні (*marynarz*, *Żeglowiec*) і спеціалізовані (*chief*, *bosman*, *nawigator*). Вони позначають моряків, членів суднового екіпажу, в тому числі: 1) членів палубної команди — *kapitan* “командир корабля” (*Kapitan Jan Ćwikliński ... o sposobie bycia idealnym dla pasażerskiego statku. Trzymał po prostu dyscyplinę na statku mającym tysiąc ludzi na burcie* [LO: 120]), *starszy oficer*, *I oficer* *позм. chief (pokładu)*, *II — III oficer*, *radiooficer*, *nawigator*, *oko*, *lekarz*, *bosman* “помічник капітана, начальник палубної команди”, *cieśla*, *magazynier*, *gwizdkowy na trapie*, *praktykant* *позм. “praktycznyi* 2) членів машинної команди — *starszy mechanik*, *позм. chief maszyny* (...*niektórzy kapitan*у relacjonując przebyty podryż mywią: “wszedłem do portu, ominąłem, zakotwiczylem”. Szczególnie drażni to starszych mechaników. Dlatego mywią po zacumowaniu: — No i przywiozłem pana, panie kapitanie!” [LO: 124]); / — *III mechanik*, *elektryk*, *motorzysta*, *smarownik*; 3) членів готельної команди — *ochmistrz*, *kucharz (okrętowy)*, *chłopak kuchenny*, *steward*, *barman*, *stolarz*, *fryzjer*, *praktykant hotelowy*.

Для польського моряка *море* становить об’єкт раціонального та емоційного пізнання: “*morze żywi i bogaci*” [LO: 571]; “*morze nie toleruje lekkomyślnego, nieodpowiedzialnego i powierzchownego traktowania zagrożeń i problemy stale czyhających na ludzi oraz statki żeglujące po nim*” [LO: 568]. Виняткова роль океанів і морів, на думку моряків, полягає в тому, що вони не роз’єднують, а навпаки, об’єднують континенти: Ocean w odczuciu marynarza nie dzieli kontynentów, lecz je łączy [LO: 46].

Типовою є опозиція (*море — суходіл*), яка становить неподільне ціле, засноване на протилежних ознаках *початок — кінець* морського плавання: Marynarz “orzając oceany” długo wspomina pyżniej takie szczęśliwe dni spędzone wspólnie z rodziną. Pomagają mu one w przetrwaniu samotnych miesięcy na morzu [LO: 221].

Місце праці моряка — плавальний засіб — є соціальною організацією зі складною системою взаємопов’язаних між собою соціальних позицій і ролей членів суднового екіпажу. Е. Колодзек підкреслює, що на судні зникають бар’єри між *працею, відпочинком, розвагами*. Специфіка морської праці полягає в постійному переміщенні плавального засобу, його екіпажу, пасажирів у географічному просторі, інтегральністю місця праці й помешкання, обмеженими можливостями спілкування в конкретному колективі, регламентованому за фаховою і гендерною ознакою, дисципліною парамілітарного (воєнізованого) типу, постійною загрозою життя і здоров’я, ізоляцією

від суспільства, в тому числі від родини [7: 172]. Зазначені обставини накладають відбиток на свідомість окремих моряків, зумовлюють негативні вияви у їхній поведінці (пияцтво, конфлікти між членами суднового екіпажу, відмову виконання наказів капітана тощо).

Професію моряка, на думку З. Батко, обирають з огляду на те, що люблять море, а також почасти з причин матеріальних. Цікаво, що на запитання своїх друзів, чи любить він плавати, автор зазначає: *Muszę powiedzieć, że i tak i nie*. Praca na statku, a szczególnie ostatnio na “Świdnicy”, sprawia mi wiele satysfakcji zawodowej. Z drugiej strony stale patrzę z zazdrością na tych, którzy mogą żyć z rodziną jak normalni ludzie [LO: 291].

Настрій моряка залежить від того, чи він відпливає на судні в море (туга, смutek), чи повертається до рідного краю (бадьорий, веселий): Gdy jest w podryżu z kraju, to daleki dom jego rodzinny jest wyczuwany przez niego gdzieś z tyłu, za rufą. Na wspomnienia lub rozmyślania o nim nakłada się wtedy nieuchronnie pewien smutek czy uczucie melancholii <...> Kiedy natomiast statek wraca do kraju, nastrój jest weselszy, gdyż każdy obryt śruby zmniejsza odległość od ojczyzny i kochanej osoby lub osób [LO: 210].

Зовнішній портрет типового польського моряка описано таким чином: це людина переважно високого або середнього зросту, фізично міцна й енергійна: Dowodził statkiem *energiczny* kapitan Łabęcki, *wysoki*, starszy już mężczyzna, nieco tęgawy [LO: 60]; Odznaczał się (pierwszy oficer Witold Barański) *silną budową ciała i wielką tężyzną fizyczną*, ktryłubił się popisywać [LO: 70]; ...kapitan Deppisz pokazywał po mistrzowsku, jak dawać wtedy (przy wschodnich wiatrach sztormowych) radę w bezpiecznym wejściu na statek. Nieraz dłuższą chwilę wyczekiwał na dogodny moment i *jak kot* — mimo poważnego jeż wieku — *wskakiwał* na drabinę linową... [LO: 111].

На судні моряки носять спеціальну форму одягу (*mundur kapitański, tropikalny, bluza mundurowa, czapka oficerska, komplet z mocnego białego płytka bawełnianego*), однак не всі капітани й офіцери полюбують одягати її кожного дня: ...*nie lubię mundurów*. Ja na “Dunajcu” zadowalałem się w razie wielkiej gali czapką oficerską i granatowym kompletem [LO: 198].

Мовну особистість польського моряка в сукупності важливих властивостей, рис, набутих під впливом морської культури, характеризують 230 ад’єктивів (далі — ЛО): 1) слова, які вказують на емоційні якості моряка, в тому числі позитивні / негативні (*spokojny* — 14 ЛО, *zrywnowazony* — 7 ЛО (Kapitana scharakteryzowałbym tak: *kulturalny*,

zrywnowazony i z dużej praktyką [LO: 149]), *cierpliwy* — 4 ЛО, *energiczny* — 3 ЛО, *uśmiechnięty* — 2 ЛО, решта — по одному слововживанню: *ucieszony*, *poważny*, *otwarty*, *zadowolony*, *szczęśliwy* / *zdeenerwowany* — 5 ЛО, *niespokojny*, *niecierpliwy* — 2 ЛО, по одному слововживанню: *rozwścieczony*, *zmartwiony*, *zatroskany*, *napuszony*, *smutny*, *sztwywny*, *nerwowo*, *napięty* (...на “Świdnicę” przyszedł nowy plot po praktyce... Był on bardzo *nerwowo* i *napięty*, a także nie potrafił skoordynować pracy holownika i cumowniów [LO: 261]), *urazony*, *niezadowolony*, *sfrustrowany*, *wściekły* та ін.); 2) назви, які номінують пізнавальні якості (*doświadczony* — 12 ЛО (... Gieraś, też *doświadczony* marynarz, chętnie schodził na urlop [LO: 185]), *solidny* — 4 ЛО / *niekompetentny*), 3) слова, що вказують на моральні якості (*dobry* — 11 ЛО, *sumienny* - 7 ЛО, *staranny*, *wspaniały*, *światły* — 6 ЛО, *odpowiedzialny* — 5 ЛО, *uczciwy*, *sympatyczny*, *przyjazny*, *j. zacny* — 4 ЛО, *przyzwoity*, *autorytetny* — 2 ЛО, по одному слововживанню: *dobrotliwy*, *odważny*, *obowiązkowy* / *złśliwy*, *zarozumiały*, *podejrzliwy*, i *tchyrzliwy*, *nieszczery*, *lekkomyślny* та ін. (Postępowanie pierwszego mechanika uznałem za *niekompetentne*, *tchyrzliwe* i *nieszczere*. Pierwszy raz spotkałem się na statku z taką serią krętaństw [LO: 384]); 4) лексеми, які називають інтелектуальні здібності (*dokładny* — 3 ЛО, *ambitny*, *stanowczy*, *rzetelny*, *doskonały*, *ciekawo*, *bystry*, *ostrożny* — 2 ЛО, по одному слововживанню: *zręczny*, *rozsądny*, *skrupulatny*, *wymagający*, *wytrzymały*, *operatywny*, *mądry*, *rozumny* / *nieodpowiedzialny*, *flegmatyczny*), 5) слова, які вказують на естетичні якості (*przemity*, *wesoły*, *pogodny* — 2 ЛО, *idealny*, *lubiany* та ін.); 6) найменування, які вказують на прийняті у фахово-мовному колективі традиції (*uprzejmy* — 8 ЛО, *kulturalny* — 5 ЛО, *grzeczny* — 4 ЛО, *przyzwoity* (... kapitan Żaczek, ktyrego znałem z rżnych kontaktw służbowych podczas uprzedniej pracy w kapitanacie i z s.s. “Kutno”, był bardzo *kulturalnym* i *przyzwoitym* człowiekiem [LO: 137])).

Процесуальні характеристики, пов’язані з образом польського моряка, представлені у мовленнєвих стратегіях, що допомагають досягти мети спілкування, і мовленнєвих тактиках, які їх втілюють. Вони надають можливість зробити висновок про модель поведінки моряка відповідно до його комунікативних намірів, наприклад, потребу викликати зміни в конкретній ситуації (Nie wykluczam konieczności wyjmowania silnika na ląd! Proszę tylko o uczciwą współpracę i zrozumienie nareszcie, że “jedziemy na jednym wozku” [LO: 254]; *Cichy sposób wydawania komend i brak jakiegokolwiek postronnej konwersacji* powodowały skoncentrowania się obecnych na mostku wyłącznie na dokładnym wykonaniu otrzymywanych poleceń kapitana [LO: 122]).

ги про актуальні події і факти (*Dryfuje nas na ląd* — zaczął spokojnie kapitan... mamy możliwość, że wydusi pan wszystko z tej starej maszyny. Inaczej przyjdzie nam moczyć siedzenie — dodał z uśmiechem [LO: 115]); висловити власні почуття й оцінки (“*Bezpieczeństwo na statku nie jest wynikiem szczęścia, lecz ostrożności, wiedzy zawodowej i dobrej organizacji*”). Nic dodać, nic ująć i już na “Beskidach” często przypominałem swoim kolegom te słowa [LO: 434]).

Категорійний статус моряка у повісті 3. Батко характеризують: партитивні семантичні зв’язки *część* — *całość* (впорядковують фізичний і внутрішній світ людини), аксіологічні параметри (спрямовані на усвідомлення моряками цінностей навколишніх об’єктів, предметів), *стереотипи* (*stereotyp* — “детермінована культурою, впорядкована і фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища” [3: 579]). Оскільки стереотипи як “персоніфіковані образи професії та її типових представників” [5: 118] впливають в значному ступені на оцінку інших людей, типового моряка представляють як *морського вовка* (*wilk morski, zejman*), якого мовці наділяють такими рисами, як: *stary*, *bywały*, *znać* і *polubiać* *морську справу* [Sobol: 1124]. Однак

3. Батко підкреслює, що насправді таких моряків небагато, це в основному досвідчені фахівці, які в процесі тривалої практичної діяльності набули відповідні риси характеру. У навколишньому світі значущими для польського моряка сутностями є водний простір і плавальний засіб (...на statku załogowym bezpośredni kontakt załogi z żywiołem jest bardzo bliski, wręcz bezpośredni [LO: 82]; *cierpki smak morza*, *łaskawe oceany*, *statek* jak na swyj podeszły wiek wyglądał nieźle), оцінка якостей іншої людини (Kucharz Chulyma był *mistrzem* w swym zawodzie [LO: 143]; “*leworęczny członek załogi*” — *palacz* Jyzef N. [LO: 144], стійкі базові уявлення щодо носія професійної свідомості (Zgodziłem się być ... kapitanem statku, to będę *sumiennym kapitanem*! *Uczciwy marynarz* nie może inaczej pracować [LO: 132])).

Отже, мовний образ польського моряка в повісті “Ласкаві океани” втілено в системі категорійних й аксіологічних характеристик. За допомогою семантичних структур і граматичних мовних засобів (флексійних, словотвірних, синтаксичних) автор інтерпретує спосіб світобачення, відображає ієрархію окремих елементів і цінностей, визнаних у колі фахівців в галузі морської справи. Польський моряк представлений як динамічна особистість, він виконує фізичні, інтелектуальні,

мовленнєві дії. Мовний портрет моряка характеризується зовнішніми рисами (*високий, гарний, міцної будови, незвичний, не такий, як всі*) і внутрішніми якостями (*зрівноважений, досвідчений, солідний, добрий, сумлінний, ввічливий, веселий, культурний, мужній, здатний на вчинки, сумує за родиною*), свідчить про індивідуально-авторський підхід до його інтерпретації з актуалізацією таких смислових значень, як *спокійний, добрий, ввічливий, милий*. У цілому переважають позитивні оцінки, що пояснюємо прагненням автора зацікавити молодих читачів працею на морі, створити привабливий мовний образ моряка. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в зіставленні загальної мовної картини світу й образу моряка, а також у порівняльному аналізі мовної свідомості моряка в польській та інших слов'янських мовах.

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / отв. ред. член-кор. Д. Н. Шмелев. — М. : Наука, 1987. — 263 с.
2. Космеда Т. А. Дискурсивні слова як центр комунікативної стратегії вченого і педагога у проекції на мовну особистість А. П. Загнітка // Лінгвістичні студії: зб. наук, праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2010. — Вип. 20 : На честь 55-річчя професора А. П. Загнітка. - С. 205-210.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістична термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля, 2006. — 716 с.
4. Тарасов Е. Ф. Актуальные проблемы анализа языкового сознания // Языковое сознание и образ мира / отв. ред. Н. В. Уфимцева. — М.: ИЯ РАН, 2000. - С. 24-32.
5. Харченко Е. В. Модели речевого поведения в профессиональном общении. — Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2003. — 336 с.
6. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata // Językowy obraz świata / pod red. J. Bartmińskiego. — Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1999. - Wyd. 2. - S. 103-120.
7. Kołodziejek E. Gwara marynarska — język środowiska czy język subkultury? // Język a kultura. Języki subkultur / pod red. J. Anusiewicza i B. Sicińskiego. — Wrocław : Wiedza i kultura, 1994. — S. 171—181.
8. Współczesny język polski / pod red. J. Bartmińskiego. — Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. — 695 s.

Список скорочених джерел

- ВТС — Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь : ВТФ Перун, 2002. — 1440 с.
- НФЭ — Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общественно-науч. фонд : научно-ред. совет : предс. В. С. Степин [и др.]. — М.: Мысль, 2001. — Т. 3. — 692 с.

LO — Batko Z. Łaskawe oceany / Zygmunt Batko; z przedmową J. K. Sawickiego — Gdynia; Szczecin, 1997. — 580 s. — (Seria “Księgi floty ojczystej”).

Sobol — Słownik języka polskiego PWN / oprac. E. Sobol. — wyd. 2. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. — 1304 s.